8. *Асеев Ю.С.* Архитектор Борис Иванович Приймак // Стр-во и архитектура. — 1979. — № 6. — С. 22.

9. *Чепелик В.* Будівничий Києва, професор-педагог. (До 90–річчя від дня народження Б.І. Приймака) //Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. — Вип. 6. — К.,1999. — С. 229.

10. *Забашта В.* Світ очима художника// Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. — Вип. 10. — К., 2003. — С. 126–135.

11. *Там само.* — С. 130.

12. *Фогель З.* Василий Захарович Бородай. — М.: Сов. художник, 1968. — С. 5.

13. *Чепелик В.* Яків Ковбаса // Українська академія мистецтва:Дослідницькі та науково-методичні праці. — Вип. 7. — К., 2000. — С. 205.

14. *Губарєв О.* Студентські роки Г. Малакова // Георгій Васильович Малаков (1929–1979): Каталог-альбом / Автор-упорядник Н. Белічко. — К., 2000. — С. 74.

15. *Макогон И.* "Я офицер, чорт возьми, ротой командовал..." / Беседу вела Л. Лысенко // Art Line. — 1999. — № 4. — С. 8–9.

16. *Щербак В.* Творчі овиди Івана Макогона // Образотворче мистецтво. — 2001. — № 4. — С. 84–85.

17. Архів наукової частини КДХІ. Запис від лютого 2001 року.

18. *Пекаровський М.* Мистецтво, народжене в боях: Художники України на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. — К.: Мистецтво, 1966. — С. 70.

19. *Белічко Ю.* Героїка народного подвигу: Образи і події Великої Вітчизняної війни в українському образотворчому мистецтві 1945–1968 років. — К.: Мистецтво, 1970. — С. 52.

20. *Пекаровський М.* Мистецтво, народжене в боях: Художники України на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. — К.: Мистецтво, 1966. — С. 139.

21. *Белічко Ю.* Хвилююче свідчення часу// Образотворче мистецтво. — 1971. — № 6. — С. 12–13.

22. *Белічко Ю.* Художник. Мистецтво. Час: Збірник вибраних мистецтвознавчих статей. — К.: Мистецтво, 1982. — С. 51–54.

23. *Ширер Уильям.* Взлет и падение третьего рейха: В 2 т.: Пер. с англ. / Под ред. О.А. Ржешевского. — М.: Воениздат, 1991. — Т. 2. — С. 327, 329.

Василь Бородай

дійсний член Академії мистецтв України, професор НАОМА, народний художник України

Війна — невигойна душевна рана

Коли б мене запитали, який для мене найпам'ятніший день війни, я відповів би так: усі вони для мене пам'ятні. І до сьогодні. Хоча минуло вже шістдесят чотири роки від початку тієї страшної бойні, пам'ятними для мене дні воєнного лихоліття будуть завжди — поки й житиму...

Чітко закарбувався в пам'яті, скажімо, вже перший день війни на нашій землі. З одного боку, як радісно-піднесений, а з другого — як тривожно-драматичний. Радісний тому, що саме того дня у Дніпропетровському художньому училищі відбувалися урочистості, присвячені черговому ви-

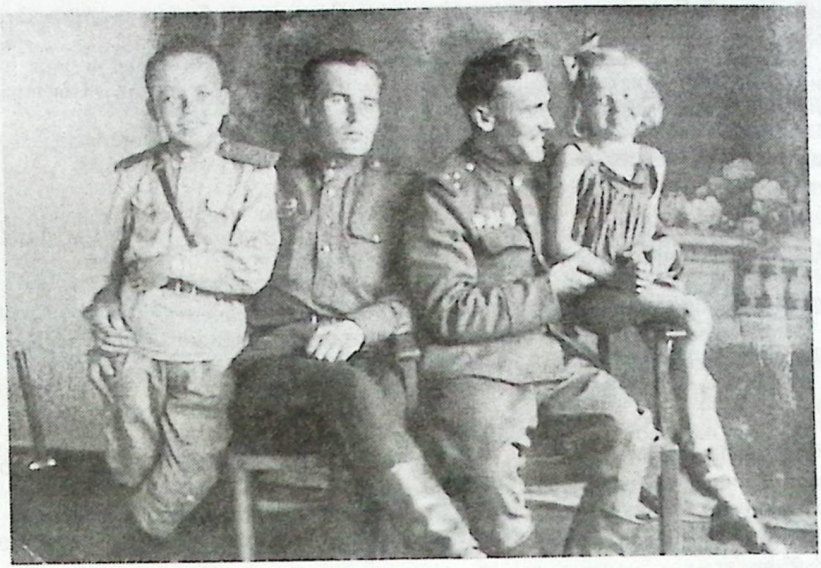

На фото (зліва направо): вихованець роти Ізосим, старшина роти Синіцин, начальник дивізійної розвідки старший лейтенант **Бородай В.З.** та дівчинка з Чехословаччини. Прага, *9 травня 1945 року*

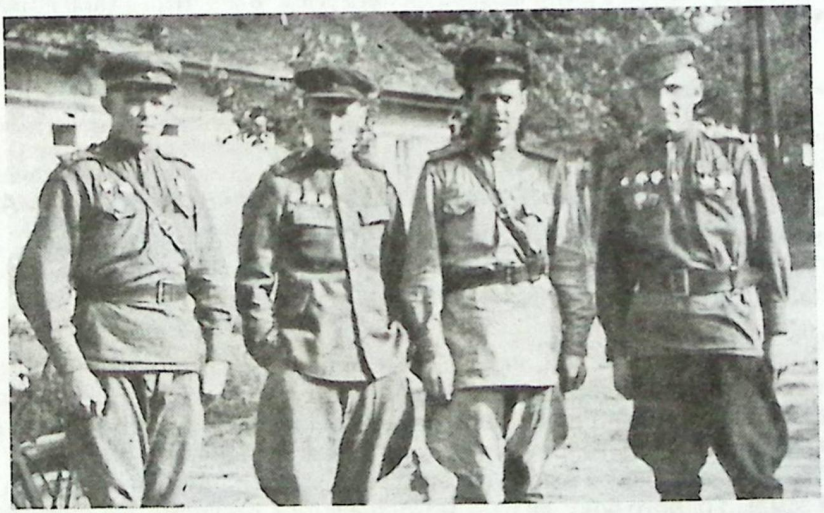

Лейтенант **Бородай В.З.** (другий зліва) з бойовими побратимами. *Фото 1945 року*

пуску вихованців, серед яких був і я — ощасливлений врученням мені диплома з відзнакою і рекомендації для продовження навчання у Київському художньому інституті. Водночас той день став тривожно-неспокійним, бо саме того дня — 22 червня 1941 року — і на Дніпропетровськ упали німецькі бомби.

В. Бородай. Пам'ятник В. Скопенку в м. Сандомир (Польща). *1971*

Тривожно-схвильованим було прощання випускників училища з улюбленими учителями з фаху — Михайлом Миколайовичем Паніним, В'ячеславом Олександровичем Коренєвим, Олексієм Івановичем Жирадковим, а також моє прощання ще й з моїм першим шкільним учителем — учнем Опанаса Сластьона — Миколою Степановичем Погрібняком, який допоміг мені поступити до художнього училища.

Далі була мобілізація, відступ на південь. Тих, хто мав середню освіту, направляли до Краснодарського військового піхотного училища. Так я через два роки став лейтенантом. Трохи служив у Степанакерті, а 1944 року відбув на фронт, де мене призначили командиром взводу протитанкової оборони, а згодом — командиром окремої розвідувальної роти дивізії. З боями проходили Румунію, Польщу, Чехословаччину. За день долали по 40 кілометрів пішки. Закінчення війни відзначали у Празі.

Навічно врізалась у пам'ять історія взяття штурмом польського міста Сандомир дивізією, якою командував полковник В.Скопенко. Архітектор за освітою, командир дивізії, аби не зруйнувати унікальних архітектурних пам'яток міста, не застосовував авіацію для бомбардування лінії оборони противника, що проходила містом, а вирішив узяти Сандомир піхотними військами приступом. Тож під час штурму ворожої оборони загинуло 14 тисяч наших воїнів, тобто майже вся дивізія. Для похорону полеглих було викопано чотирнадцять великих ям — братських могил, у кожній із яких похоронили по тисячі убієнних. У Сандомирі з відповідними військовими почестями поховали і командира дивізії В.Скопенка. Але це було вже пізніше, коли він загинув, воюючи на німецькій території, а до того заповів: в разі його смерті на війні — поховати у місті, де лишилась навічно лежати більша частина його дивізії.

Про все це я довідався через багато років, коли проводилися Дні культури СРСР у Варшаві й до складу радянської делегації з цієї нагоди було включено і мене як уже відомого скульптора, котрий в роки війни у складі

радянських військ визволяв Польщу. Мені з ініціативи польської сторони було доручено державне замовлення — створити пам'ятник В.Скопенку для міста Сандомир. Я виконав те відповідальне завдання, і 1971 року пам'ятник Герою Радянського Союзу, полковникові В.Скопенку постав на його могилі у центрі міста, яке він визволяв від фашистів.

Війна — це не тільки прагнення здолати, перемогти ворога, а й усвідомлення власних непоправних втрат. Втрат щоденних, щогодинних, безперервних... Це втрата друзів, товаришів, з якими ти не договорив, не докурив, не доспівав, не домріяв, це втрата знайомих і незнайомих... Війна — це безперервне дзижчання смертоносних куль, гупання мінометів, гул гарматної канонади і щоденний виснажливий ратний труд; це постійне бачення смерті й руйнації; це страждання незахищених стариків, жінок, дітей, у тому числі моїх рідних, на окупованій ворогом території; це моя болісна туга за коханою дівчиною — Лідією Красильниковою, з якою нас розлучила війна...

Чи можна все це забути?!

Ні, звичайно, таке забути неможливо. Це добре знаємо ми, учасники Великої Вітчизняної, хто до дна випив гірку її чашу. Це повинні знати й також пам'ятати і наші діти, і наші онуки — усі, хто йде нам на зміну, кому вибороли майбутнє мільйони наших звитяжців, котрі віддали за Перемогу своє життя.

Олександр Лопухов

дійсний член Академії мистецтв України, професор НАОМА, народний художник України

Війна на моїй палітрі

Минуло вже понад шістдесят років, як відгриміла Друга світова війна. Найбільша в історії людства. Найкривавіша і найжорстокіша — відправила у небуття мільйони людей, молодих, красивих, талановитих.

На жаль, минає пам'ять... І все швидко проходить, навіть у школах діти майже не знають про велику трагедію, що спіткала людство у двадцятім столітті. Та навік вкарбувались ті руйнівні події у пам'ять і душі очевидців і учасників безпощадної бойні.

Якось я був на Дніпрі. Насувалась загрозлива буря: небо затягли чорні хмари, гуркотів грім, вітер перевертав копиці і розкидав сіно по лугові, з'явились зловісні спалахи блискавки — все навколо немов перевернулось. В моїй уяві постали картини війни, її руйнівний характер. Згадалися, зокрема, перші хвилини, наліт на світанку німецької авіації, перші жертви цивільного населення — залізничників Мелітопольського залізничного вузла. Горіло бензосховище, стогнали жертви терору, здійнялася паніка...